

*Солодка Л. О.,
аспірант кафедри української літератури,
асистент кафедри романо-германської філології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
<https://orcid.org/0000-0001-9153-8495>*

ПСИХОТРАВМА ВІЙНИ ЯК НАРАТИВНА КАТЕГОРІЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічне осмислення психотравми війни як наративної категорії сучасного літературознавства. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в гуманітарному дискурсі психотравма війни переважно інтерпретується як психологічний стан персонажа або тематичний компонент художнього тексту, тоді як її структуроутворювальна роль у наративі залишається недостатньо концептуалізованою. Метою статті є обґрунтування доцільності трактування психотравми війни як принципу організації художнього письма та розробка методологічних засад її літературознавчого аналізу.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує положення *trauma studies*, наратології та сучасних літературознавчих концепцій аналізу художнього тексту. У статті доведено, що психотравма війни в художньому наративі виявляється не лише на рівні змісту, а й через системні структурні зсуви, зумовлені специфікою травматичної пам'яті. До таких наративних маркерів віднесено порушення темпоральної організації оповіді, фрагментацію композиції, функціонування мовчання як повноцінного наративного елемента, а також посилення тілесно-сенсорних форм репрезентації досвіду.

Обґрунтовано, що зазначені наративні характеристики не є суто стилістичними прийомами, а постають як наслідки неможливості інтеграції травматичного воєнного досвіду в лінійну, завершену історію. На цій підставі запропоновано методологічну модель літературознавчого аналізу воєнних художніх текстів, орієнтовану на вияв структурних ефектів психотравми війни в наративі. Зроблено висновок, що концептуалізація психотравми війни як наративної категорії сприяє поглибленню аналітичного потенціалу досліджень воєнної літератури та забезпечує системний підхід до інтерпретації художніх текстів, у яких війна репрезентується як травматичний досвід, що чинить опір цілісному осмисленню.

Ключові слова: психотравма війни, наративна категорія, *trauma studies*, воєнна література, наратологія, травматична пам'ять, художній наратив.

Постановка проблеми. У контексті сучасних глобальних викликів – збройних конфліктів, пандемії COVID-19, повномасштабної російсько-української війни, екологічних криз і трансформацій, пов'язаних зі стрімким розвитком військових технологій, впровадження і застосування штучного інтелекту в усі царини людського буття, – особливої актуальності набуває осмислення психотравми як ключового феномену граничного людського досвіду. Відтак психотравма постає своєрідним рубіконом між неінтегрованим досвідом минулого та сучасними виявами його репрезентації, що, у свою чергу, потребує нових способів концептуалізації та мовного опрацювання,

здатних адекватно відобразити його фрагментарність, часову нестабільність і опір прямій вербалізації.

Особливого значення поняття психотравми набуває у гуманітарному дискурсі, оскільки йдеться не лише про психологічний феномен, а насамперед про складну міждисциплінарну структуру, яка охоплює філософські, історико-культурні, естетичні та літературознавчі виміри, а відтак війна розглядається як історична подія, соціальна катастрофа або ж як моральне потрясіння, а отже, може визначати долі окремих людей і спільнот. У літературознавстві воєнний досвід здебільшого аналізується як тематична домінанта, ідейний контекст або мотивно-структурні особливості художнього тексту. Утім сучасна воєнна проза все більшою мірою репрезентує війну не як подію історію, а як фрагментарний досвід, реалізований через опір наративному оформленню. Таким чином, воєнна психотравма у художніх текстах реалізується не тільки через призму зображення страждання або внутрішнього зламу, але й безпосередньо впливає на форму художнього тексту, порушуючи його темпоральність, причинно-наслідкові нашарування, акцентуючи увагу на зумисній повторюваності мотивів та образів, уводячи в загальну канву тексту мовчання як значущий структурний елемент оповіді.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в межах сучасних літературознавчих студій структуроутворювальна роль психотравми війни залишається недостатньо осмисленою. Переважно вона інтерпретується як психологічний або тематичний компонент художнього тексту, тоді як її функціонування як наративної категорії – принципу організації оповіді – досі не отримало належного методологічного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть проблема психотравми війни набула особливої ваги в гуманітарній царині, зумовлена необхідністю осмислення граничних форм людського досвіду. Активне зацікавлення науковців цією проблематикою відображене в численних дослідженнях, передусім у межах *trauma studies*, де психотравма концептуалізується як досвід, що порушує цілісність пам'яті, дестабілізує часову організацію переживання та унеможливує його безпосередню репрезентацію. Теоретичні підходи, сформовані в межах класичної наукової традиції, висвітлені у ґрунтовних дослідженнях Кеті Карут (Cathy Caruth) «Неприсвоєний досвід: травма, наратив і історія» [1], Домініка ЛаКапри (Dominick LaCapra) «Писати історію, писати травму» [2], Джудіт Герман (Judith Herman) «Травма і відновлення: наслідки насильства – від домашнього зловживання до політичного терору» [3] та інших дослідників. У цих студіях закладено підвалини для розуміння травми як феномена,

що реалізується через повторюваність, фрагментацію тексту й нарративної побудови, утім літературний текст у зазначених працях здебільшого виконує ілюстративну функцію, а не постає об'єктом спеціалізованого наратологічного аналізу. На окрему увагу заслуговують психотравматологічні концепції Бассела ван дер Колка (Bessel van der Kolk) «Тіло веде лік: мозок, психіка і тіло в подоланні травми» [4], сутність яких відображає уявлення про неінтегровану травматичну пам'ять і нелінійність травматичного досвіду. Хоча зазначений підхід не належить безпосередньо до літературознавчого аналізу, однак його положення є продуктивними для осмислення тілесно-сенсорних форм репрезентації травми в художньому наративі.

Новітні іноземні студії засвідчують поступовий перехід до аналізу воєнної психотравми через її нарративні ефекти, відтак Інаята Уллаха (Inayat Ullah) [5] та Ю. Янг (Y. Yang) [6] фіксують фрагментованість, нелінійну часовість і множинність голосів як способи репрезентації травматичного досвіду; Джошуа Педерсон (Joshua Pederson) [7] розглядає травму як проблему нарративності, пам'яті та свідчення, утім не пропонує цілісної методології її аналізу саме як нарративної категорії. На перетині міждисциплінарних та емпіричних студій з'являються також праці Ейранена (Eiranen), Візепаре (Wieserpare) та інших дослідників, що демонструють кореляцію досвіду і наративу, уводячи поняття нарративної (не)когерентності та інтеграції травматичного досвіду. Водночас емпіричні дослідження С. Засєкіна (S. Zasiakin) та інших дослідників [8] демонструють повторювані мовно-нاراتивні патерни воєнного досвіду, однак не зосереджують увагу на аналізі художньої специфіки літературного письма.

В українському гуманітарному дискурсі проблема психотравматичного досвіду особливо актуально осмислюється після 2014 року, зокрема в працях Тамари Гундорової «Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми», «Травма як культурна матриця» [9]; Михайла Павлишина «Література війни: досвід, пам'ять, нарація» [10]; Катерини Сверсток та інших дослідників, де увага зосереджується на пам'яті, свідченні та культурних наслідках війни. Водночас нарративний вимір психотравми війни здебільшого не концептуалізується як самостійна аналітична категорія, а структурні зсуви художнього тексту описані фрагментарно й без системного методологічного узагальнення.

Попри різноаспектну розробленість проблеми психотравми війни в сучасному гуманітарному дискурсі, у літературознавстві досі бракує цілісних методологічних моделей, що дозволяли б аналізувати її як чинник нарративної організації художнього тексту. Саме ця методологічна прогалина й зумовлює наукову новизну запропонованої статті.

Формування мети статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні психотравми як нарративної категорії, а відтак розробка методологічних принципів її літературознавчого аналізу. Для досягнення мети визначено такі завдання: окреслити теоретичні підходи до осмислення психотравми в гуманітарній царині; довести доцільність концептуалізації психотравми війни як принципу організації наративу; визначити основні нарративні маркери психотравми війни; сформулювати методологічну модель аналізу воєнних художніх текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний літературознавчий дискурс здебільшого розглядає проблему психотравми через призму психологічного аспекту худож-

нього тексту, що насамперед охоплює внутрішні переживання персонажів, зумовлених соціокультурними наслідками воєнного досвіду. Попри наявність значної кількості аналітичних праць, усе ж недостатньо розробленим залишається питанням функціонування психотравми війни як нарративної категорії, тобто чинника, що визначає принципи організації художнього письма. Запропоноване дослідження зумовлене необхідністю перенесення положень *trauma studies* у площину наратологічного аналізу, а відтак формування інструментарію, релевантного для дослідження воєнних художніх текстів.

Теоретичним підложжям слугують міждисциплінарні дослідження травми, у межах яких травматичний досвід трактується як подія, що не інтегрується в лінійну структуру пам'яті, а відтак порушує часову послідовність і, в свою чергу, чинить опір мовній репрезентації [1, 2, 3]. Засадничою у цьому контексті є праця «Unclaimed Experience Trauma, Narrative, and History» (1996) відомої американської теоретикіні у сфері травматичного досвіду, професорки літератури Кеті Карут.

Карут обґрунтовує тезу про те, що травматичний досвід не може бути повністю осмислений у момент переживання, а відтак повертається пізніше у формі повторюваних спогадів, нав'язливих образів або афективних реакцій, що істотно впливають на суб'єкта. Ключовим у її концепції є феномен дисоціації – розщеплення свідомості та пам'яті, яке унеможливорює інтеграцію травми в цілісний наратив і спричиняє порушення процесів осмислення досвіду. Ілюструючи цю концепцію, Карут звертається до літературного прикладу з епосу Торквато Тассо «Звільнений Єрусалим», зокрема до образу Танкреда, чия травма має подвійну природу: фізичну (випадкове вбивство коханої Клоринди) та психічну, що виявляється в повторному поверненні травматичної події у спогадах і несвідомих реакціях [1]. Такий аналіз демонструє, що літературний текст здатний репрезентувати травму як процес, а не завершену подію, унаочнюючи її повторюваність і незавершеність.

Поєднання літературного аналізу з психоаналітичними та психотравматологічними підходами є продуктивним у сучасних студіях травми, оскільки дозволяє глибше осмислити складність і суперечливість травматичного досвіду, зосереджуючись на механізмах пам'яті, ідентичності та репрезентації болю. Міждисциплінарний підхід доповнює традиційні клінічні моделі, уможливаючи аналіз не лише індивідуальних симптомів, а й культурних, соціальних та нарративних вимірів травми. Це, своєю чергою, дозволяє розглядати психотравму як феномен, що акумулює індивідуальний і колективний досвід, що є особливо важливим у контексті дослідження воєнної травми та її художньої репрезентації в літературі.

Домінік ЛаКапра розрізняє два базові способи переживання травми – *acting out i working through*, акцентуючи на їхніх структурних наслідках для наративу [2]. Якщо перший стан пов'язаний із нав'язливим повторенням травматичного досвіду, то другий передбачає поступове його опрацювання та часткову інтеграцію в пам'ять. На відміну від цього підходу, Джудіт Герман зосереджується на фрагментації пам'яті та інвазивному характері травматичних спогадів, що постійно вторгаються в теперішній досвід суб'єкта [3]. Наукова цінність праці Дж. Герман полягає в комплексному аналізі травми – від індивідуальних форм насильства (домашнього, сексуального) до колективних травматичних подій (війна, геноцид), унаслідок чого формується колективна пам'ять і культурні наративи

як простір перетину особистого й соціального досвіду. Дослідниця наголошує, що подолання травми є неможливим без її визнання та проговорення, оскільки замовчування лише посилює фрагментацію пам'яті.

За Дж. Герман, посттравматична адаптація передбачає проходження трьох взаємопов'язаних стадій: відновлення відчуття безпеки, реконструкцію та вербалізацію травматичного досвіду, а також відновлення зв'язку з життям і соціальним середовищем [3]. У цьому контексті травма трактується як граничний досвід, що руйнує звичні когнітивні й емоційні механізми адаптації та ускладнює процес осмислення пережитого. Такий підхід дозволяє розглядати травматичний досвід як феномен, що характеризується дезінтеграцією пам'яті, порушенням хронологічної послідовності та стійким опором когнітивному впорядкуванню [3].

Усі положення уможливають розгляд травми не лише в межах психологічного феномену, але й передусім як чинника, що безпосередньо впливає на спосіб нарративної організації досвіду. Відтак перенесення вищезазначених концепцій у площину літературознавчого аналізу дає підстави характеризувати психотравму війни як нарративну категорію, себто як аналітичну дефініцію, яка описує елементи повторюваності у межах художнього тексту, що, на відміну від травматичного підходу, зосередженого передусім на зображенні війни чи сюжетних колізій, показує, яким чином досвід війни трансформує логіку оповіді, її темпоральну організацію та композиційно-мовленнєві стратегії.

Одним із домінуючих нарративних наслідків психотравми є порушення темпоральної організації художнього тексту, що в теоретичних розвідках описується як досвід, який не переживається як завершена подія, а отже, постійно повертається у формі нав'язливих спогадів, флешбеків і повторів [1, 3]. У художньому наративі це реалізується через порушену лінійну хронологію та часові зсуви, репрезентовані через ретроспекцію, накладання різних часових площин, що у такий спосіб створює ефект дестабілізованого часу. Така темпоральна організація не є стилістичним експериментом, а радше постає прямим наслідком травматичної пам'яті, для якої минуле не завершено, а відтак постійно співіснує з теперішнім.

Ще одним ключовим маркером психотравми війни як нарративної категорії є фрагментація оповіді. За Анною Вайтгед, література травми реалізується через розірваність композиції, повторюваність мотивів та відсутністю цілісної причинно-наслідкової логіки [11]. У такому наративі фрагмент постає базовою структурною одиницею, оскільки травматичний досвід не підлягає під рамку завершеної історії. Відтак фрагментарність виконує не лише формальну, а передусім концептуальну функцію, репрезентуючи передусім спосіб переживання війни.

Важливим елементом у контексті психотравми війни як нарративної категорії є мовчання, яке в теорії травми трактується як межа можливого мовлення про травматичний досвід [2]. У художньому тексті мовчання реалізується через еліпси, паузи, обірвані висловлювання, недосказаність, що своєю чергою фіксують неможливість прямої вербалізації травматичного переживання. У цьому сенсі мовчання постає не як відсутність нарративу, а, навпаки, як повноцінний структурний елемент, який формує ритм оповіді та маркує травматичні розриви досвіду.

Суттєвим доповненням до вербальної нарації є тілесно-сенсорний вимір, який у психотравматичних дослідженнях розглядається як первинний носій пам'яті [4]. Згідно з поданою концепцією, травматичний досвід зберігається на рівні тілесних реакцій, відчуттів і фізіологічних станів, що передують мовленню. У художньому наративі це реалізується, зокрема, через посилення ролі тілесних описів, сенсорних вражень, болю та втоми, які виконують функцію непрямой нарації травми. У такий спосіб тіло стає своєрідним медіатором між пережитим досвідом і його художнім втіленням.

Систематизація окреслених нарративних маркерів дозволяє розглядати психотравму війни як комплексну нарративну категорію, що виявляється на різних рівнях, зокрема, темпоральності, композиції, мовленнєвих стратегій і тілесно-сенсорної організації тексту. Відтак, базуючись на цьому, можливе формування методологічної моделі літературознавчого аналізу, зорієнтованому на вияві структурних наслідків травматичного досвіду в художній тканині твору.

Запропонована модель передбачає, по-перше, аналіз темпоральної структури тексту з метою виявлення нелінійних часових моделей; по-друге, дослідження фрагментації нарративу як відображення неможливості інтеграції досвіду; по-третє, інтерпретацію мовчання як нарративного елемента; по-четверте, аналіз тілесно-сенсорних форм нарації як альтернативних способів репрезентації травми. Такий підхід уможливує дослідження воєнних художніх текстів не лише на рівні змісту, але й форми, виявленої на рівні їхньої структурної організації.

Висновки. Отже, у статті розглянуто доцільність концептуалізації психотравми війни як нарративної категорії, що функціонує не лише на рівні тематичного наповнення художнього тексту, але й передусім як принцип його структурної організації. На основі положень *trauma studies* та наратології доведено, що травматичний досвід війни зумовлює системні нарративні зсуви, що реалізуються через темпоральну організацію, фрагментацію оповіді, функціонування мовчання та посиленні тілесно-сенсорних форм нарації. Застосування поданої моделі уможливує аналіз механізмів нарративної репрезентації травматичного досвіду, виходячи, таким чином, за межі суто психологічних станів персонажів.

Отримані результати конкретизують можливості нарративного аналізу воєнних художніх текстів, а відтак можуть бути використані в подальших літературознавчих дослідженнях, спрямованих на осмислення психотравми війни в літературі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в апробації запропонованої методологічної моделі на матеріалі конкретних корпусів воєнної художньої прози різних національних традицій, а також у зіставному аналізі нарративних стратегій репрезентації психотравми війни в німецько-українській літературі.

Література:

1. Caruth C. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1996. 168 p.
2. LaCapra D. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2001. 226 p.
3. Herman J. L. *Trauma and Recovery*. New York : Basic Books, 1992. 304 p.
4. Ван дер Колк Б. *Тіло веде лік: мозок, психіка і тіло в подоланні травми*. Київ : Наш Формат, 2021. 210 с.

5. Ullah I. War Memory, Psychological Trauma, and Literary Witnessing: Afghan Cultural Production in Focus. *SAGE Open*. 2020. Vol. 10, no. 4. DOI: 10.1177/2158244020961128
6. Yang Y. The Trauma and Fragmentation Narrative in Amy Tan's *The Kitchen God's Wife* and Toni Morrison's *Beloved*. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. Vol. 10. DOI: 10.1057/s41599-023-02046-6
7. Pederson J. Trauma and Narrative. *Trauma and Literature* / ed. by J. Pederson. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. P. 104–122.
8. Zasiękin S., Rosenhart Y., Vakalova N. et al. The Narratives of War (NoW) Corpus of Written Testimonies of the Russia–Ukraine War. *Language Resources and Evaluation*. 2025. DOI: 10.1007/s10579-025-09813-8
9. Гундорова Т. Травма як культурна матриця. *Слово і Час*. 2017. № 1. С. 13–26.
10. Павлишин М. Література війни: досвід, пам'ять, нарація. *Крутика*. 2016. № 9–10. С. 22–27.
11. Whitehead A. *Trauma Fiction*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2004. 224 p.

Solodka L. Psychological trauma of war as a narrative category: methodological principles of literary analysis

Summary. The article offers a theoretical and methodological examination of war-related psychotrauma as a narrative category within contemporary literary studies. The relevance of the research lies in the fact that psychotrauma of war is most often approached as a psychological condition of fictional characters or as a thematic element of literary texts, while its role as a structuring principle of narrative organization remains insufficiently conceptualized. The aim of the article is to substantiate the relevance of interpreting

psychotrauma of war as a narrative category and to develop methodological principles for its literary analysis.

The study is grounded in an interdisciplinary framework that integrates key assumptions of trauma studies, narratology, and modern literary theory. It is demonstrated that war-related psychotrauma manifests itself in literary narratives not only at the level of content but primarily through systematic structural transformations caused by traumatic memory. These narrative markers include disrupted temporality, narrative fragmentation, the functioning of silence as a meaningful narrative element, and the intensification of bodily and sensory modes of representation.

The article argues that these narrative features should not be regarded as stylistic experimentation but as structural consequences of the inability to integrate traumatic war experience into a coherent and linear narrative. On this basis, a methodological model for the literary analysis of war narratives is proposed, focusing on the identification of narrative effects produced by psychotrauma. The study concludes that conceptualizing psychotrauma of war as a narrative category enhances the analytical capacity of literary studies and provides a systematic approach to the interpretation of war literature, in which war is represented as a traumatic experience resistant to narrative closure and totalizing explanation.

Key words: psychotrauma of war, narrative category, trauma studies, war literature, narratology, traumatic memory, literary narrative.

Дата першого надходження рукопису
до видання: 07.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 03.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025